

УДК 378. 112(09)''18''

ЗАТВЕРДЖЕННЯ КОШТОРИСУ НАДХОДЖЕНЬ І ВИДАТКІВ СПЕЦІАЛЬНИХ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ КОШТІВ ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧЕНИХ РАД УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Л. Д. Зеленська

Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди
вул. Артема, 9, м. Харків, 61140, Україна.

E-mail: zelenskaya_ludmila@ukr.net

Охарактеризовано положення університетських статутів 1863, 1884 рр. щодо фінансової автономії вищої школи; визначено повноваження органів колегіального самоврядування – вчених рад у напрямі затвердження щорічного кошторису надходжень і видатків спеціальних університетських коштів на підставі аналізу протоколів засідань учених рад Харківського, Київського та Новоросійського університетів досліджуваного періоду. Представлено досвід діяльності загальноуніверситетських колегіальних органів за цим напрямом.

Ключові слова: університети, Україна, вчена рада, спеціальні університетські кошти, кошторис, статті видатків.

ПРИНЯТИЕ БЮДЖЕТА ПОСТУПЛЕНИЙ И РАСХОДОВ УНИВЕРСИТЕТСКИХ ФИНАНСОВ КАК НАПРАВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧЕНЫХ СОВЕТОВ УНИВЕРСИТЕТОВ УКРАИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ ХІХ ВЕКА

Л. Д. Зеленская

Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды
вул. Артема, 9, г. Харьков, 61140. Украина.

E-mail: zelenskaya_ludmila@ukr.net

Дана характеристика положений университетских уставов 1863, 1884 гг. в плане финансовой автономии высшей школы; определены полномочия органов коллегиального самоуправления – ученых советов в направлении утверждения ежегодной сметы поступлений и расходов специальных университетских средств; на основании анализа протоколов заседаний ученых советов Харьковского, Киевского и Новороссийского университетов исследуемого периода представлен опыт деятельности общеуниверситетских коллегиальных органов в этом направлении.

Ключевые слова: университеты, Украина, ученый совет, специальные университетские средства, смета, статьи расходов.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Як свідчить практика багатьох європейських країн, однією з умов підвищення якості вищої освіти є посилення відповідальності ВНЗ за результати діяльності шляхом розширення демократичних засад їх функціонування та поглиблення університетської автономії. Нині окремі питання автономії українських університетів та їх академічні свободи регламентує Закон України "Про вищу освіту" (2014 р.). Однак залишаються невирішеними проблеми розширення прав ВНЗ щодо накопичення й розподілу фінансових ре-

курсів, прозорості та доступності для громадсько-державного контролю всієї їхньої академічної та фінансової діяльності.

З огляду на це, актуалізується потреба неупередженого вивчення й творчого використання вітчизняного досвіду з реалізації фінансової автономії університетів на різних етапах їх становлення й розвитку.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. Вивчення наукових джерел дозволяє констатувати, що питання організації вітчизняної університетської освіти в історичному контексті широко представлені в роботах А. Алексюка, А. Андрєєва, Л. Вовк, А. Глузмана, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, С. Золотухіної, А. Іванова, В. Курила, С. Майборода, О. Микитюка, Є. Ляховича, С. Посохова, О. Сухомлинської, С. Черняк, Г. Щетиніної та інших. Однак аналіз праць названих учених свідчить, що опубліковані в них дані лише побіжно торкаються фінансово-господарської діяльності ВНЗ, повноважень окремих управлінських структур, зокрема вчених рад, щодо її реалізації.

Мета статті – схарактеризувати правові засади та досвід реалізації вченими радами університетів України другої половини ХІХ століття права на затвердження щорічного кошторису надходжень і видатків спеціальних університетських коштів як невід'ємної складової фінансової автономії ВНЗ.

Як відомо, введення в дію ліберального університетського статуту 1863 року значно розширило межі повноважень колегіальних органів самоврядування у вищій школі, поклавши на вчені ради вітчизняних університетів розв'язання низки питань не лише навчального, наукового, просвітницького характеру, але й фінансово-господарського. Згідно з положеннями названого статуту за вченою радою, з-поміж іншого (розгляд фінансового кошторису університету, розподіл грошових надходжень між факультетами, призначених згідно зі штатами на розвиток навчально-допоміжних установ), закріплювалося право затвердження щорічного кошторису надходжень і видатків спеціальних коштів, які складали невід'ємну власність університету (п. 42) [2].

Способи формування спеціального університетського фонду протягом 60-х–70-х років ХІХ століття простежимо на прикладі діяльності Новоросійського університету. Так, бюджетна комісія, призначена вченою радою названого університету 1876 року для попереднього укладання кошторису надходжень і видатків та контролю за їх використанням, виявила, що прибуткова її частина формується із трьох джерел: а) суми від збору платні за слухання студентами лекцій; б) суми збору за матрикули; в) процентів від капіталів, пожертвованих на призначення стипендій. При цьому використання коштів останнього джерела надходжень є фіксованим і визначається положеннями про запровадження кожного капіталу окремо. Натомість видаткова частина перших двох джерел не регулюється жодними правилами, хоча спроба їх укладання була зафіксована ще 1871 року. Члени комісії констатували той факт, що на практиці діє вироблена роками система, згідно з якою сума від збору коштів за слухання лекцій розподіляється за трьома статтями видатків у такий спосіб:

- регулярно-місячні. Їх складають оклади позаштатних посадовців, зокрема редактора «Записок...» (300 крб.) – 25 крб. на місяць, лаборанта зоологічної лабораторії (800 крб.) – 66 крб. 66 коп. на місяць тощо;
- регулярно-річні: а) видатки на друк «Записок...» (1800 крб.); б) передплата

газет і журналів (1 375 крб.); в) проведення святкового акту 30 серпня (150 крб.); г) виготовлення медалей для студентів (322 крб. 45 коп.); д) поштова й телеграфна кореспонденція (150-75 крб. на рік). При цьому члени комісії наголошували, що названа стаття видатків має тенденції до постійного зростання. Так, якщо 1873 року на передплату газет і журналів у додаток до штатної суми (750 крб.) призначалося 500 крб., то 1876 року ця сума сягнула 1200 крб. Якщо видатки на проведення святкового акту коливалися в межах 13-15 крб., то 1875 року вони склали 100 крб.;

— особисті виплати. Приводом до їх призначення слугують: а) літографування лекцій; б) друк творів за рахунок університету; в) скрутне матеріальне становище професорів та службовців університету; г) лікування; д) поховання; е) відрядження; є) винагороди особового складу університету за службу; ж) виплата «підйомних» викладачам, що прийняли запрошення від університету читати лекції; з) оплата праці приват-доцентів тощо [5].

Водночас, члени комісії вказали й на статті видатків тих коштів, які стягувалися зі студентів за матрикули, а саме:

— регулярно-місячні (жалування вільнонайманому педелю при інспекції);

— регулярно-річні: а) на друк списків студентів, правил для студентів і бланків для інспекції; б) діловодство в інспекції; в) утримання скарбника, візника; д) одноразову допомогу у вигляді надбавки до жалування тощо;

— випадкові: а) одноразові грошові виплати скарбнику, секретарю правління, садівнику; б) утримання хору; в) закупівля ліків для студентів [5].

Зауважимо, що в Новоросійському університеті створення відповідних бюджетних комісій з боку вченої ради впродовж 70-х – початку 80-х років ХІХ століття набуло систематичного характеру. Цей факт пояснюється відсутністю в названому університеті чітких правил використання спеціальних університетських коштів і постійними труднощами щодо покриття видаткової частини кошторису. Однак робота таких комісій упродовж календарного року не була довготривалою. Як правило, виконавши покладені на них обов'язки з попереднього укладання кошторису надходжень і видатків спеціальних університетських коштів, вони передавали функції завідування ними правлінню.

Натомість у Харківському університеті та університеті Св. Володимира розподіл коштів, одержаних за слухання лекцій як основного джерела поповнення спеціального університетського фонду, здійснювався на підставі встановлених правил. Зокрема, в університеті Св. Володимира, кошти, зібрані в якості оплати за навчання, розподілялися між професорами та викладачами університету пропорційно їхній заробітній платні й кількості прочитаних лекцій. При цьому вчена рада рішенням від 19 травня 1867 р. постановила взяти за правило, щоб при розподілі суми за навчання до загального списку викладачів додавалися й прізвища тих із них, хто через хворобу не мав змоги читати лекції. Утім, це правило не поширювалося на викладачів, які отримували на лікування від університету грошову допомогу [16, с. 15].

Рішенням ученої ради від 13 січня 1867 р. вступило в дію і правило про те, щоб при розподілі між професорами і викладачами коштів за навчання здійснювалося вилучення відповідної суми за час відсутності останніх в університеті. Окрім того, ті з-поміж професорів і викладачів, які щойно приступили до

служби або були переведені з інших відомств, мали отримувати із суми за слухання лекцій додаткове жалування лише від дня початку читання ними лекцій в університеті. Натомість, викладачам, які вибули з університету, або ж вийшли у відставку, зберігалася виплата додаткового жалування до моменту звільнення їх з університету, навіть у тому разі, якщо вони продовжували читати лекції за особливу винагороду [16, с. 15].

Відповідні правила щодо використання коштів, зібраних за слухання лекцій, діяли і в Харківському університеті. Цьому послугував інцидент, який мав місце тут 1864 року. Як відомо, до введення в дію статуту 1863 р. Департамент народної освіти визначав частку, яку кожен університет був зобов'язаний перерахувати у фонд державного казначейства із суми, зібраної за слухання лекцій. Оскільки п. 109 статуту 1863 р. визнавав «кошти, зібрані зі студентів за слухання лекцій, як і інші спеціальні кошти, власністю університету», правління Харківського університету залишило установлену частку в розмірі 10 619 крб. у розпорядженні університету. Однак уже в лютому поточного року до правління надійшла скарга від державного казначейства з вимогою негайного погашення заборгованості. Справу було винесено на розгляд ученої ради, яка визнала дії правління законними, вказавши на конкретні статті використання названої суми [9, с. 20-21].

Вивчення протоколів засідань учених рад університетів України під час дії статуту 1863 р. [4-15] дало змогу відстежити діяльність професорських колегій щодо розподілу та використання спеціальних університетських коштів за різними статтями видатків, як-от:

– літографування лекцій та друк навчальних посібників і керівництв за рахунок університету. Так, учена рада Новоросійського університету 1871 року затвердила видатки в розмірі 79 крб. 41 коп., які необхідно було перерахувати в типографію Ульріха і Шульце за літографування лекцій доцента Легіна та їх опрау [6, с. 199]. Учена рада Харківського університету під час затвердження кошторису спеціальних університетських коштів на 1882 р. ухвалила рішення про виділення суми в розмірі 300 крб. на друк навчальних посібників з хімії [4, с. 52];

– передплата журналів, газет, спеціальних видань для університетської бібліотеки. Наприклад, учена рада університету Св. Володимира на засіданні 18 грудня 1864 р. прийняла ухвалу «надати дозвіл передплатити на 1865 р. 19 спеціальних видань для студентського відділу бібліотеки на суму 126 крб. 91 коп. [14, с. 41]. 1875 року вчена рада Новоросійського університету затвердила пропозиції правління щодо розподілу в поточному році бібліотечної суми в розмірі 4 500 крб., у тому числі на передплату багатотомних видань – 500 крб.; книг для студентського відділу – 100 крб.; опрау книг – 750 крб.; канцелярські витрати бібліотеки – 200 крб. [8, с. 31];

– виплата «підйомних» викладачам, що були зараховані до університету. Зокрема, вчена рада Харківського університету на засіданні 13 квітня 1865 р. ухвалила рішення про виплату «підйомних» і покриття дорожніх витрат із спеціальних університетських коштів на 1865 р. доценту Нейлисову в розмірі 300 крб. сріблом. Питання розглядалося шляхом таємного голосування, результати якого виявилися такими: «за» – 20 членів ради, «проти» – 2 [9, с. 5]. На засіданні від 3 вересня 1865 р. вчена рада університету Св. Володимира розгляну-

ла заяву лектора англійської мови Вільяма Даніеля про виплату йому «підйомних» коштів на покриття видатків, які останній зробив, долаючи шлях з Москви до Києва, щоб зайняти посаду лектора. Учена рада своїм рішенням постановила «видати В. Даніелю 300 крб. на підйом із спеціальних університетських коштів, про що сповістити правління» [15, с. 13]. 1871 року вчена рада Новоросійського університету розглянула рапорт історико-філологічного й фізико-математичного факультетів про асигнування із спеціальних коштів університету «підйомних» доцентам Кондакову в розмірі 400 крб. та Синцову в розмірі 350 крб. Під час закритого балотування при вирішенні названої справи було виявлено 14 стверджувальних і 2 заперечувальних голоси щодо кандидатури доцента Кондакова й 13 стверджувальних проти 3 заперечувальних стосовно доцента Синцова. На підставі проведеного балотування учена рада постановила: «Виплатити вищезазначеним особам «підйомні» із суми спеціальних університетських коштів. Рішення вченої ради довести до відома правління для здійснення відповідних розпоряджень» [6, с. 240];

– надання грошової допомоги та надбавки до пенсії. Так, 1871 року вченою радою Новоросійського університету було розглянуто заяву від колишнього бухгалтера А. Маймескула про виділення йому із спеціальних університетських коштів грошової допомоги в розмірі 500 крб. У заяві, зокрема, зазначалося, що під час звільнення А. Маймескула з посади за власним бажанням, учена рада названого університету, беручи до уваги його 18-річний термін служби, направила на адресу попечителя клопотання про виплату одноразової грошової допомоги в розмірі 500 крб. із коштів державного казначейства. Однак, це клопотання не здобуло схвалення, оскільки А. Маймескул залишив службу за сімейними обставинами, а не через хворобу, яка надавала право чиновникам скористатися річним окладом жалування із коштів державного казначейства. Беручи до уваги скрутне матеріальне становище А. Маймескула, вчена рада Новоросійського університету ухвалила рішення про виділення із спеціальних університетських коштів хворій матері колишнього бухгалтера одноразової грошової допомоги в розмірі 150 крб. [6, с. 201-202]. На підставі рішення вченої ради університету Св. Володимира від 16 грудня 1877 р. було порушено клопотання перед попечителем навчального округу про виплату грошової допомоги службовцям університету: лаборантам Слюсаревському, Богданову, Бордзиловському, Лоначевському-Петруняці, Армашевському, Заїончковському; помічникам бібліотекаря: Савенку, Гавриленку, Вольському; бухгалтеру Срижевському; наглядачеві клінік Свєцинському; помічнику проректора Курдюмову по 100 крб. кожному; помічнику секретаря правління Щєброву і псаломщику університетської церкви Савинському по 75 крб.; фельдшерам Студенкову, Шнее і Левицькій – по 60 крб. Усього 1530 крб., у тому числі 463 крб. – із залишку штатної суми, асигнованої на утримання університетських чиновників, решту (1067 крб.) – із спеціальних університетських коштів [13, с. 22-23]. На засіданні від 3 вересня 1865 р. учена рада університету Св. Володимира, задовольнила клопотання лікаря університету надвірного радника Щєрбини про виплату йому надбавки до пенсії «за 30-річну вислугу» в розмірі повного окладу жалування (400 крб. сріблом на рік) [15, с. 13];

– на лікування. Наприклад, учена рада Харківського університету рішен-

ням від 18 травня 1865 р. надала дозвіл виділити із спеціальних університетських коштів позику доцентам Потебні (171 крб. 50 к.) й Ванноті (300 крб.) для здійснення поїздки до Криму з метою покращення свого здоров'я [10, с. 20]. Ученою радою університету Св. Володимира на засіданні від 30 вересня 1883 р. було розглянуто клопотання історико-філологічного факультету про виплату доц. Аландському грошової допомоги в розмірі 300 крб. на лікування. Учена рада постановила задовольнити клопотання історико-філологічного факультету, виділивши із спеціальних університетських коштів 300 крб. сріблом без утримання 10% інвалідного капіталу із названої суми [1, с. 75];

– на поховання. Учена рада Харківського університету на засіданні 4 жовтня 1866 р. більшістю голосів (20 проти 3) винесла ухвалу про виплату вдові померлого проф. Зерніна 300 крб. із спеціальних університетських коштів для покриття витрат на поховання й встановлення пам'ятника. Зауважимо, що під час хвороби названого професора згідно з рішенням ученої ради його сім'ї щорічно виплачувалися кошти в розмірі 400 крб. із зазначеного джерела [12, с. 254].

Однак, з прийняттям чергового статуту 1884 р., який замінив попередній демократичний устрій університетів з їх автономією й виборчим правом адміністративною централізацією, вчені ради фактично усувалися від вирішення фінансово-господарських справ. Наразі право цілковитого контролю за використанням університетських коштів покладалося на попечителя навчального округу. В компетенцію останнього передавалося й право затвердження укладеного правлінням університету кошторису надходжень і видатків спеціальних університетських коштів [3].

ВИСНОВКИ. Отже, вищезазначене дає підстави аргументовано стверджувати, що в досліджуваний період право вчених рад університетів України на затвердження щорічного кошторису надходжень і видатків спеціальних коштів, які складали невід'ємну власність навчального закладу, знайшло законодавче закріплення лише в статуті 1863 р., що відповідало загальним тенденціям урядової політики в галузі вищої освіти в межах українських земель, які входили до складу Російської імперії. Життєздатність реалізації такого права в умовах дії університетської автономії була доведена практикою. На підставі звітів правління, доповідей спеціальних комісій вченої ради, які детально вивчали фінансовий стан університету, правил внутрішнього розпорядку остання схвалювала кошторис спеціальних університетських коштів, розподіляючи видатки відповідно до нагальних потреб за такими статтями: встановлення розміру додаткової винагороди викладачам і службовцям університету; оплата праці приват-доцентів; літографування лекцій та друк навчальних посібників і керівництв; передплата журналів, газет, спеціальних видань для університетської бібліотеки; надання грошової допомоги та надбавки до пенсії; виплата «підйомних» тим викладачам, які щойно зайняли викладацькі посади; лікування; поховання тощо. Це давало змогу вченим радам більш гнучко реагувати на фінансові запити університету й нести відповідальність за його фінансову стабільність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Извлечения из протоколов заседаний Совета университета Св. Владимира 2-го июня, 2-го и 30-го сентября 1883 г. // Унив. известия. – 1884. – № 2. – С. 31-78.
2. Общий устав Императорских российских университетов 1863 г. – СПб., 1863. – 43 с.
3. Общий устав Императорских российских университетов 1884 г. – СПб., 1884. – 51 с.
4. Протокол заседания Совета Императорского Харьковского университета, 22-го марта 1882 года // Записки Императорского Харьковского университета. – 1882. – Т. 2. – С. 47–59.
5. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета с 21-го октября по 16-е декабря 1876 года // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1877. – Т. 22. – С. 168–269.
6. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета за 1871 год // Записки Новороссийского университета. – Одесса, 1872. – Т. 8. – С. 191–308.
7. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета за 1872 год // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1872. – Т. 8. – С. 1–157.
8. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета с 25-го января по 12-е мая 1875 года // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1875. – Т. 17. – С. 1–125.
9. Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним. № 4. – Х. : Тип. ун-та, 1865. – 30 с.
10. Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним. № 5. – Х. : Тип. ун-та, 1865. – 64 с.
11. Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним. № 4. – Х. : Тип. н-та, 1867. – С. 89– 111.
12. Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним. № 8. – Х. : Тип. ун-та, 1866. – С. 239– 265.
13. Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 16 декабря 1877 года и 13 января 1878 года // Унив. известия. – 1878. – № 3. – С. 1–64.
14. Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 27 ноября, 18-го и 21-декабря 1864 года // Унив. известия. – 1865. – № 1. – С. 1– 50.
15. Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 3-го, 7-го и 9-го сентября 1865 года // Унив. известия. – 1865. – №10. – С. 1– 30.
16. Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 5-го и 19-го ноября и 3-го декабря 1871 года // Унив. известия. – 1872. – № 1. – С. 1– 81.

**APPROVING THE BUDGET INCOMES AND EXPENDITURES
OF SPECIAL UNIVERSITY FUNDS AS THE ACADEMIC COUNCIL AC-
TIVITY OF UKRAINIAN UNIVERSITIES OF THE SECOND HALF
OF THE NINETEENTH CENTURY**

L. Zelenska

H.S Skovoroda Kharkiv national pedagogical university,
Haharina Avenue, 60, Apt. 77, Kharkiv, 61140.

E-mail: zelenskaya_ludmila@ukr.net

The article characterizes the regulations of the 1863 and 1884 University Statutes on the financial autonomy of high school; it is defined the collective self-government authorities – academic councils on approving annual budget incomes and expenditures of special university funds. It is established that enacting the 1863 Liberal University Statute significantly increased the scope of collective self-government authorities in high school, putting on academic councils of domestic universities the resolving of number of not only educational and scientific problems, but also of financial and economic ones. Under the regulations of the defined statute, the academic council (besides examining university budget, distributing incomes between departments assigned to develop educational and supplementary facilities) qualifies to approve the annual budget incomes and expenditures of special funds accounted for integral property of the university.

It is found that the profitable part of the named budget in the observable period was formed of three sources: a) the amount of the fee paid by students for attending lectures; b) the fee for matricula; c) per cents of the fee donated for scholarships. The use of these funds was based on current university rules or conclusions of the special budget committees established by the academic council.

Basing on studying the proceedings of academic councils meetings of Kharkov, Kiev and Novorossiysk universities, it is illustrated the collegiate professors activity while the 1863 Statute distributing and using special university funds on the following charges: setting extra benefits to lecturers and instructors of the university and wages of assistant professors; lithographing of lectures and printing of tutorials and manuals; subscribing magazines, newspapers, special publications for the university library; providing financial aid and supplement to retirement; paying "lifting" aid to instructors who just took teaching positions; treating; burying and so on.

It is determined that the adoption of another 1884 Statute, replacing the previous democracies of the university autonomy and right to vote administrative centralization, academic councils were actually excluded from the settlement of financial and economic affairs. The right to exercise full control over the use of university funds, including the approval of the annual budget incomes and expenditures of special funds, is now assigned to the trustee of the school district.

Key words: universities, Ukraine, Academic Council, special university funds, estimates, expenditure items.

REFERENCES

1. Yzvlachenya yz protokolov zasedanyi Soveta unyversyteta Sv. Vladymyra 2-ho yiunia, 2-ho y 30-ho sentiabria 1883 h. // Unyv. yzvestyia. – 1884. – № 2. – P. 31-78.

2. Obshchyi ustav Ymperatorskykh rossiyskykh unyversytetov 1863 h. – SPb., 1863. – 43 p.
3. Obshchyi ustav Ymperatorskykh rossiyskykh unyversytetov 1884 h. – SPb., 1884. – 51p.
4. Protokol zasedaniya Soveta Ymperatorskoho Kharkovskoho unyversyteta, 22-ho marta 1882 hoda // Zapysky Ymperatorskoho Kharkovskoho unyversyteta. – 1882. – T. 2. – P. 47–59.
5. Protokoly zasedanyi Soveta Ymperatorskoho Novorossiyskoho unyversyteta s 21-ho oktiabria po 16-e dekabria 1876 hoda // Zapysky Ymperatorskoho Novorossiyskoho unyversyteta. – Odessa, 1877. – T. 22. – P. 168–269.
6. Protokoly zasedanyi Soveta Ymperatorskoho Novorossiyskoho unyversyteta za 1871 hod // Zapysky Novorossiyskoho unyversyteta. – Odessa, 1872. – T. 8. – P. 191–308.
7. Protokoly zasedanyi Soveta Ymperatorskoho Novorossiyskoho unyversyteta za 1872 hod // Zapysky Ymperatorskoho Novorossiyskoho unyversyteta. – Odessa, 1872. – T. 8. – P. 1–157.
8. Protokoly zasedanyi Soveta Ymperatorskoho Novorossiyskoho unyversyteta s 25-ho yanvaria po 12-e maia 1875 hoda // Zapysky Ymperatorskoho Novorossiyskoho unyversyteta. – Odessa, 1875. – T. 17. – P. 1–125.
9. Protokoly zasedanyi Soveta Ymperatorskoho Kharkovskoho unyversyteta y prylozheniia k nym. № 4. – Kh. : Typ. un-ta, 1865. – 30 p.
10. Protokoly zasedanyi Soveta Ymperatorskoho Kharkovskoho unyversyteta y prylozheniia k nym. № 5. – Kh. : Typ. un-ta, 1865. – 64 p.
11. Protokoly zasedanyi Soveta Ymperatorskoho Kharkovskoho unyversyteta y prylozheniia k nym. № 4. – Kh. : Typ. n-ta, 1867. – P. 89-111.
12. Protokoly zasedanyi Soveta Ymperatorskoho Kharkovskoho unyversyteta y prylozheniia k nym. № 8. – Kh. : Typ. un-ta, 1866. – P. 239-265.
13. Protokoly zasedanyi Soveta unyversyteta Sv. Vladymyra 16 dekabria 1877 hoda y 13 yanvaria 1878 hoda // Unyv. yzvestiia. – 1878. – № 3. – P. 1–64.
14. Protokoly zasedanyi Soveta unyversyteta Sv. Vladymyra 27 noiabria, 18-ho y 21-dekabria 1864 hoda // Unyv. yzvestiia. – 1865. – № 1. – P. 1– 50.
15. Protokoly zasedanyi Soveta unyversyteta. Vladymyra 3-ho, 7-ho y 9-ho sentiabria 1865 hoda // Unyv. yzvestiia. – 1865. - № 10. – P. 1– 30.
16. Protokoly zasedanyi Soveta unyversyteta Sv. Vladymyra 5-ho y 19-ho noiabria y 3-ho dekabria 1871 hoda // Unyv. yzvestiia. – 1872. – № 1. – P. 1– 81

Стаття надійшла 10.11.2014.